

Yahudi Değer Sistemleri

Dr. Yitzhak Block

Bir insanı, ilginin merkezinde olduğunu bildiği anlarda izlemekten çok, hazırlıksız yakalandığı anlarda daha iyi tanıyabilirsiniz. Aynı şekilde, bir kültür veya toplum hakkında da, yerleşik felsefelerinden çok, günlük ve rastlantısal adetlerinden daha fazla şey öğrenebiliriz. Batı toplumundaki bazı böyle rastlantısal adetlere dikkatinizi çekmek ve bunları, aynı konulardaki Yahudi tutumuyla karşılaştırıldığında anlam kazanan bir biçimde yorumlamak istiyorum. Yanılmıyorsam, Batı dünyasının değer sistemi ile **Tora** merkezli yaşamın değer sistemi arasında temel bir farklılık bulunmaktadır.

Toplumumuzda şapkeyi çıkarmak saygı işaretidir. Bir eve, ibadet yerine girerken ya da Kraliçe'nin huzuruna çıkarken baş açık olunur. Yahudi için bunun tam tersi geçerlidir. Başını örtmek saygının işaretidir. Bu nedenle, kişinin başı açıkken Tanrı'nın adını anması yasaktır. **Şulhan Aruh**, başı daima örtülü tutmayı dindar bir insanın alameti olarak tanımlar. Günümüzde **kipah** takmak, dindar Yahudinin olmazsa olmaz simgesi hâline gelmiştir. İsterseniz, onun "üniforması" dahi denebilir. Belki de bunun nedeni, bu uygulamanın çevremizdeki dünyanın alışkanlıklarıyla belirgin biçimde zıtlık oluşturmastır. Bu pratik fark, değerlerdeki çok daha derin bir ayrışmanın belirtisidir.

Başın örtülmesi, insan aklından ve anlayışından daha yüce bir gücün var olduğunu sürekli hatırlatmak için konmuştur. İnsan aklı, kişiyi diğer canlılardan üstün kılan ve bazı filozoflara göre onu "ilahi" yapan yeti olsa bile, **Tora** insanın en büyük ya da en değerli kapasitesinin bu olmadığını ilan eder. Aristoteles'in görüşleri ne olursa olsun, insanı ilahi yapan şey aklı değildir. İnsandaki en yüce güç, Yaratıcıyı—aklın tamamen ötesinde olan bir Varlığı—tanımak, bizlerin **Tanrı** dediği bu Varlığın önünde aklını eğmek ve kendisini alçaltmak zorunda olduğunu kabul etmektir. Bu, insanın dünyadaki durumunun nihai gerçeğidir. Bu yalnızca metafiziksel bir gerçek değil, ahlaki bir gerçekliktir.

Bu düşünce modern insana sapkınca gelebilir. Sonuçta insan aklı, bilimin muazzam ilerlemesini sağlamış ve doğanın üzerindeki hâkimiyet ile anlayışta yeni bir çağ başlatmıştır. Bilgi arayışı, dogma ve gelenekten özgürleşmiş insan zihninin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bilim ile **Tora** arasındaki bu görünür çelişkinin içinde, günümüzde açığa çıkmaya başlayan derin bir karışıklık bulunmaktadır.

Bilimin özgür araştırması, Tanrı gerçeğini herhangi bir anlamda geçersiz kılabilecek bir hakikatin peşinde değildir. Bilim, doğanın nihai hakikatini açığa çıkaramayacağını anlamıştır. Bilim, bize doğanın işleyişine dair bir bakış ve onun güçleri üzerinde kontrol verebilir; fakat bilim ve teknoloji, insanın ahlaki iyiliğini güvence altına alamaz. Günümüzde bunu açık biçimde gördük: Bilim ve teknolojiye en önde olan ulus, sahip olduğu bilgiyi tarihin o ana kadarki en pervasız ve zalim hayat ve mülk yok ediciliğinde kullanmıştır. Yine bugün, büyük bilimsel bilgiye sahip olmamız ve uzay yolculuğu gibi şaşırtıcı başarılar ortaya koyabilmemiz, bu gücü iyi için değil kötü için kullanmayacağımızı hiçbir şekilde garanti etmez.

Bilim ilerledikçe ya da bilgi arttıkça insanın ahlakının ve iyiliğinin de ilerlediğini düşünmek bir yanılgıdır. Bu yanılgı, bilgiyi bizzat erdem sayan ve dolayısıyla en yüksek bilgi biçiminin en yüksek erdeme götürdüğünü savunan Platon’dan miras kalmıştır. Platon için en yüksek bilgi geometridir ve bu mantığa göre geometrisyenlerin insanların en erdemlisi olması gerekirdi. Bunun yanlış olduğu apaçıktır. Geometrinin yerine nükleer fizik ya da felsefe koymak da bu yanılgıyı ortadan kaldırmaz. Bugün “erdem” kelimesi neredeyse ahlak felsefesi literatüründen silinmiştir. Ahlak felsefesi kitaplarının reklâmlarına bakmak, günümüz eğilimini görmeye yeterlidir: Ahlak felsefesinin son modası yalnızca kürtaşı (ki artık gelenek hâline gelmiştir) değil; eşcinselliği, bebek öldürmeyi, ötenazi, sodomi ve hatta ensesti savunmaktır.

Felsefi bir topluluğa hitap ediyor olsaydım, bu tür ilanların ve içerimlerinin onları şoke edeceğini varsayamazdım. Zina, sodomi ve hatta ensestin neden ahlaken kötü olduğunu mantıksal olarak gösterecek bir argüman sunmak zorunda olurdum—ve açıkçası böyle bir argüman bilmiyorum. Eğer ahlaki sezginiz bu tür bir ilan karşısında tiksinti duyuyorsa, bunun nedeni—ister **Şabat** tutuyor olun ister her gün **tefillin** bağlıyor olun—bir Yahudi olarak mirasınıza hâlâ yeterince yakın olmanız ve Tora’ya aykırı olan bu eylemlerin tiksindiriciliğini derinden hissetmenizdir. Bu eylemler, Yahudi Halkının kutsallığına ilişkin **Tora** tanımına karşıdır.

Tora Yahudi halkının kutsallığını şöyle tanımlar:

“...bu iğrençliklerden hiçbirini işlemeyeceksiniz (yukarıda anılan eşcinsellik, sodomi ve ensest), ne sizden doğanlar ne de aranızdaki yabancılar—çünkü bu iğrençliklerin hepsini sizden önceki ülke halkı yapmış ve ülkeyi kirletmişlerdir—öyle ki ülke sizi, kendisinden önce bulunan ulusları kustuğu gibi kusmasın.”

*“...kutsal olacaksınız; çünkü ben, **Aşem**, Tanrınız, kutsalım.”* (Vayikra/Levililer 18:26–28; 19:2)

Bu pasajı okurken eskiden şöyle düşünürdüm: Bir insanın bu tür şeylere ilgi duyması için ne kadar alçalmış olması gerekir! Ayrıca bu tür şeylerin yalnızca ilkel toplumlarda görülebileceğini, modern zamanlarda kesinlikle geçerli olmadığını düşünürdüm. Birdenbire bu uyarı olağanüstü güncel ve yerinde görünmeye başladı. Yalnızca yaygın olmakla kalmıyorlar; filozoflar bu eylemleri savunmak için tüm diyalektik yeteneklerini kullanıyorlar.

Batı düşünürlerinin yukarıdaki gerekçelerle savunduğu eylemler arasında çocuk öldürme (infanticide) ve ötenazi de vardır. Bir bebeğin ya da güçten düşmüş bir insanın yaşayıp yaşamayacağına karar veren şey, tıp ve biyomedikal çevrelerin “**yaşam kalitesi**” dedikleri, aslında tanımlanmamış bir ölçüttür. Kimse “yaşam kalitesi”ni açık biçimde tanımlamamıştır; bu ifade aslında “haz alma” için kullanılan bir şifredir. Yaşamın haz verme ihtimali olduğu sürece yaşamak “değerli” kabul edilir; aksi hâlde yaşamı sürdürmek için para ve emek harcamaya değmediği varsayılır.

Bu felsefe ilk bakışta zararsız görünür; ancak hem **Tora**’nın hem de genel olarak insan hayatına yönelik ahlaki bakışın merkezinde yer alan bir kavrayışı kökünden yıkar: İnsan yaşamı, “yaşamın kalitesinden” veya kişinin mutlu olup olmamasından tamamen bağımsız olarak **kendi başına** bir değere sahiptir. Bu bazen “insan yaşamı kutsaldır” denilerek ifade edilir; yani dünyada hiçbir şeyin sahip olmadığı bir ahlaki statüye sahiptir. Sadece var olmak bile dokunulmazdır. Bu öğretisi, insanın **Tanrı’nın**

suretinde yaratılmış olduğu fikrinden doğar. Her insanın içinde Tanrı’dan bir parça vardır ve bu nedenle insan yaşamı onur ve saygı görmelidir. Çocuk öldürme ve ötenaziyi savunan tüm argümanlar işte bu **yaşamın kutsallığı** kavramını tahrip eder.

Himmler’in Yahudilerin öldürüldüğü ilk gaz odalarını ve krematoryumları kurmakla görevlendirdiği teknisyenlerin, 1939’da başlatılan Nazi **ötenazi programını** kuran ve işleten kişiler olması rastlantı değildir. Ötenazi ile soykırım akrabadır. Aynı felsefeden doğmuşlardır: **Yaşamın kutsallığını inkâr eden** bir dünya görüşü.

Bugün çoğu ahlaki düşüncenin arkasında yatan genel felsefi yaklaşım, “**faydacılık**” (utilitarianism) diye bilinir. Faydacılık bugün tartışmasız biçimde en yaygın ve etkili etik teoridir; o kadar yerleşmiştir ki, eleştirilmesi çoğu filozof tarafından alayla karşılaşır. Teorinin basit özeti şudur: **Ahlaken iyi olan haz veren şeydir; ahlaken kötü olan acı ve sıkıntı verendir.** Kürtaj, eşcinsellik, ensest, bebek öldürme ve ötenaziyi savunan argümanların ardında yatan fikir budur.

Jeremy Bentham 19. yüzyılın başında faydacılığı ortaya koyduğunda, teorisinin bugün savunulan bu tür eylemleri haklı çıkarmak için kullanılabileceğini hayal bile etmiyordu; o bunları gerçekten “kötü” göürdü. Bentham, İngiliz parlamentosu üyesiydi ve teorisini kanun yapıcılara rehber olsun diye üretmişti: Yasa, toplumun tamamını mutlu etmeye çalışmalı, yalnızca seçkin bir kesime değil. Niyet kuşkusuz iyiydi; fakat insan aklını arzuların hizmetkârı hâline getirdi. Eğer iyi arzularımız varsa sorun yoktur; ama çoğumuzdaki arzular bencillik, açgözlülük ve narsisizm içerdiği için, akıl kötülüğe hizmet eden bir araca dönüşebilir ve insan “**hahamim hemah lebara**” (Yeremya 4:22) — anlayışını kötü tasarılarına hizmet ettiren kişiler — hâline gelir.

Faydacılık “iyi”yi öyle tanımlar ki, “kötü bir haz” diye bir şeyin varlığı reddedilmiş olur. Haz veren her şey iyidir; yeter ki başkalarına acı çekirtmesin. Bu nedenle faydacılık açısından kötü bir haz peşinde koşmak diye bir olgu yoktur. Bu iddianın yanlışlığı, herkesin zaman zaman “kötü olduğunu bildiği hâlde yöneldiği arzular” yaşamasından bellidir. Hepimiz bazen bu arzulara direniriz, bazen de yenik düşeriz. Bu arzulara boyun eğmek kişinin içinde huzursuzluk ve uyumsuzluk yaratır; bu bile kötülüğün işaretidir—**uyumsuzluk yaratmak**.

İşte bu noktada **Tora** devreye girer ve yalnızca aklımızı değil, arzularımızı da **Tanrı** karşısında alçaltmamızı ister; bu da insanın iç dünyasına bir uyum getirir. Tanrı’nın birliği, dünyanın ve insanın birliğini de doğrular. İnsan, dünya ve Tanrı’nın özü birliktir; bu birliği bağlayan çimento ise sevgidir. Bunun karşıtı ise insanın benliği ve onun arzularıdır; akıl bu arzuları dizginlemek için mücadele eder.

Talmud’da meşhur bilge **Rabbi Nachman** üzerine anlatılan bir hikâyeye vardır: Rabbi Nachman doğmadan önce, bir kâhin annesine çocuğun büyüyünce hırsız olacağını söylemiş. Endişeli anne **Bet Hamidraş’a** gidip hahamlara ne yapması gerektiğini sorar. Hahamlar, çocuk doğduğu andan itibaren başının hep örtülü tutulmasını söyler. Anne dediğini yapar ve oğlu hırsız olmak yerine bilge bir Rabbi olur. Derler ki bir gün Rabbi Nachman sokakta yürürken rüzgâr başlığını uçurmuş; o anda dayanılmaz bir çalma isteğiyle dolmuş, başlığını yeniden takınca istek kaybolmuş. **Tanrı’yı tanımanın ve O’na boyun eğmenin gücü**, kontrolsüz sanılan içgüdüleri bile etkisiz

kılabilir. **Kip**anın Yahudiye verdiği güç budur: Başın örtülmesi, haz ve bedenın hayatın anlamını belirlediği bir toplumda Yahudiyi ayıran uygun bir simgedir.

Rabbi Nachman'ın hikâyesi, buna karşıt olarak faydacılığın kurucusu Jeremy Bentham'ın öyküsüyle ilginç bir biçimde karşılaştırılabilir. Bentham, Londra Üniversitesi'ni büyük bir fonla desteklemişti; ancak bir şartla: Ölümünden sonra vücudu mumyalanacak ve üniversite girişinde cam bir kutu içinde sergilenenecekti. Bugün hâlâ oradadır. Bentham bunun kendisine ebedi saygı kazandıracağını düşünüyordu; kazandırdığı şey ise alay oldu.

ABD'de bir radyo programında, dünyanın en tuhaf ve inanılmaz hikâyelerini toplayan kişiye, gördüğü en garip olay sorulmuştu. O da, ismini vermeden, İngiltere'de bir adamın (bugün en baskın ahlaki okul olan faydacılığın kurucusu) aynı şartla üniversiteyi bağışladığını söyledi. Meğer bu adamın mumyalanmış bedeni **yönetim kurulu toplantılarına da katılmak zorundaymış**; toplantı başlamadan önce bir çeşit "selam durma" yapılması gerekiyormuş. Radyo sunucusu hikâyeyi "tiksindirici" bulduğunu söyledi—ki gerçekten öyle.

Ama aslında bu hikâye, bugün filozofların faydacılık adına savunduğu birçok şeyden daha "tiksindirici" değildir. Bentham'ın döneminde kendisinin bile reddedeceği eylemler, bugün bu teori temelinde savunulmaktadır. Bentham'ın "pushpin" oyununun haz verdiği için iyi olmasıyla, sodomının haz verdiği için iyi olması aynı çizginin devamıdır. Her iki durumda da "baş açıktır"—**ego ve beden hüküm sürer**. Ve üniversite girişinde duran o ağır mumyalanmış beden, bu değer sisteminin sembolik bir anıtı gibidir.

Bu bilgi birikimi, uygulayıcılarının hayat tarzında süzöldüğünde, ahlaki erdem veya iyilik diye adlandırılabilir bir yaşamdan oldukça uzaktır.

Bu tablo, **talmud haham** imajıyla ne kadar farklıdır! Orada bilgelik ve anlayış her zaman **tevazu** ile ilişkilendirilir. Ölçüleri **Moşe Rabbenu**'dur; "**Tanrı'nın yüz yüze tanıdığı**" (Devarim 34:10) en büyük insandı ama aynı zamanda "**yeryüzündeki tüm insanlardan daha alçak gönüllüydü**" (Bamidbar/Sayılar 12:3). Bu iki zıt niteliğin nasıl uyum içinde birleştiğı sorusunun cevabı şudur: **Bir Yahudi başını örter**.

Birkaç gelenekten daha bahsedeyim. Batı moda dünyasında erkekler giysilerini soldan sağa doğru ilikler. Bunun kökeni, silaha hızlı erişim içindi: Yabancıyla karşılaştığında tetikte ol, silaha ulaşacak şekilde giyin. Kötü niyet taşımadığını göstermek için sağ elini uzatıp tokalaşsın ki silah taşımadığını kanıtlasın. Yahudilerin böyle bir kaygısı yoktur. Geleneksel olarak giysiler sağdan sola iliklenir; çünkü Yahudiler silah taşımaz ve boş ellerini göstermek zorunda hissetmez. Bunun yerine "**Şalom**" derler—barış!

Kabala, insanın sağ tarafının sol tarafa öncelikli olması gerektiğini söyler; çünkü sağ taraf iyilikseverliği (**Hesed**) temsil eder, sol taraf ise sertlik, adalet ve cezayı. Tanrı'nın dünyayı öncelikle sevgi ve iyilikle yarattığı gibi (**Olam Hesed yiboneh**), insanların da birbirleriyle ilişkilerinde sevgi ve iyilik baskın olmalıdır. Bu yüzden, silah çekmeyi zorlaştırsa bile sağ solun üzerine iliklenir.

Son bir gelenek: Batı toplumunda insanlar birlikte içerken kadeh tokuştururlar. Bu, tarihte karşılıklı zehir korkusundan doğan bir gelenektir: İçmeden önce herkes

kadehinden diğetine bir miktar dökerdi. Yahudiler birlikte içerken bu korkuyu taşımaz. Onlar sadece “**Lehayim**” — hayata! — derler.

Tüm bu uygulamalar arasında bir bağ vardır. İnsan gururu ve egosu, insanı insana veya ulusu ulusa düşüren şeydir. Şiddetin kökü budur. Bölünmeyi ve yıkımı doğuran odur.

Bunun kötü olduğunu göstermek için felsefi argümana gerek yoktur; derinden herkes uyumun ve birliğin iyi olduğunu bilir. Uyumun ve birliğin nihai kaynağı **Tanrı**’dır. Biz Yahudiler, Tanrı’nın gerçekten **Bir** olduğunu bildiren ilk halktık—yalnızca “sayıca bir” değil, her şeyin nihai olarak Tanrı ile birleşen birliğini ifade eden bir “Bir”.

İnsan, dünya ve Tanrı, aralarındaki dışsal ayrılığın ötesinde uyumlu bir birlik oluşturur. **Tora**’nın amacı bu gizli birliği açığa çıkarmaktır. Bu birliğin özü sevgidir: insan sevgisi, dünya sevgisi ve Tanrı sevgisi.

İnsan, zihni ve kalbi için mücadele eden iyi ve kötü güçleri içinde taşıyan bir mikrokozmostur. Ego, insanı kendini sevmeye yöneltir; fakat insana, tüm kalbiyle Tanrı’yı sevmesi emredilmiştir. Bu, kendini sevme alanı bırakmaz. İnsan doğasındaki ilk içgüdü olan benlik sevgisi, Tanrı sevgisi karşısında dönüştürülmelidir. O zaman **Tora**’nın özüne varılır. Nitekim Hillel, Tora’nın özünü bir ayak üzerinde öğrenmek isteyen yabancıya şöyle demişti: “**Komşunu kendin gibi sev.**” Bu buyruğun ardında, her şeyin altında yatan gizli birlik gerçeği vardır. Birbirimizi sevmek zorundayız; çünkü nihai analizde **biriz**. Bu noktada kişi sevgisi ile başkasını sevme birbirinden ayrılmaz hâle gelir.

Bu ideal, uzun ve zahmetli bir yolculuğun—belki de sürgünün—sonudur. Tanrı, İsrail’e dev bir **kipa** verdiğinde; **Sinay Dağı**’nı kaldırıp, Tora’yı kabul etmezlerse üzerlerine indireceğini söylediğinde başladı. Diğer uluslar Tora’yı reddetti; çünkü onların tarzına, alışkanlıklarına ve mantıklarına uymuyordu. Her şeyden önemlisi, neye bağlanacaklarını bilmeden bağlanmayı “mantıksız” buldular. Gerçekten de mantıklı değildir; ama Tanrı bunu istedi: **İradenin teslimiyetini**. Yahudilerin başlarını, bedenlerini ve egolarını örtmelerini istedi.

Atalarımız bu teslimiyeti nasıl gerçekleştirdi, bilmiyoruz. Ama bizler, o olaydan 3200 yıl sonra, o fedakârlık ve inanç dolu tarihin damıttığı mirası kemiklerimizde taşıyoruz. Mücadele bugün de sürüyor; ister akademisyen, ister iş insanı, ister sade bir **Chabadnik** olalım, hepimiz kendi hayatlarımızda bunun örneklerini görüyoruz.

Benim için bu mücadelenin özü şu görüntüde somutlaşır:
Duvar’ın (Kotel) önünde dua eden asker — **başını örtmüş hâlde**.

Temenni

İnsan yaşamının kutsallığını ve Tanrı karşısındaki tevazunun modern dünyada kaybolan değerleri nasıl yeniden inşa edebileceğini göstermek, haz merkezli ahlakın doğurduğu karanlığa karşı, Tora’nın öğrettiği birlik ve sorumluluk bilincinin bugün de bir rehber olabileceğini göstermek amacıyla bu küçük çeviriyi yazmaya giriştim. Bu konu, bilgelik arayana yol gösterebilir. Bu küçük çalışma zihinlere berraklık sağlasın ve kimse elinden düşürmek istemesin. Kasım 2025. G.D.